

Літэратура

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Просвещение. М., 1990. С. 9–295.
2. Брандес М. П. Стилистика немецкого текста / Высшая школа. М., 1990. С. 6–320.
3. Fleischer W., Michel G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Bibliographisches Institut. Leipzig, 1975. С. 6–394.
4. Gluschak T. S. Funktionalstilistik des Deutschen / Wyshejshaja shkola. M., 1981. С. 5–178.
5. Riesel E. Der Stil der deutschen Alltagsrede / Hochschule. M., 1964. С. 7–315.
6. Интернет-адрес: <http://www.javajilm.de/kritiktank/gelesen/gespenster.html>

ПРЭФІКСАЛЬНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ СА ЗНАЧЭННЕМ ВЫСОКАЙ СТУПЕНІ ЯКАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

В. У. Гатоўская

Пытанне аб прэфіксах і прэфіксацыі як спосабе словаўтварэння закралася многім лінгвістамі, пачынаючы з М. В. Ламаносава. Даследчыкі адзначалі, што прэфіксацыя – малапрадуктыўны спосаб утварэння, тут няма абсалютна прадуктыўных і рэгулярных мадэлей, кола вытворных асноў даволі абмежавана, значэнні, якія перадаюцца прэфіксальнымі вытворнымі, вузкія і аднастайныя.

Спецыфіка прэфіксальнага спосабу словаўтварэння заключаецца ў тым, што ў якасці ўтваральнай асновы выкарыстоўваецца гатовае слова. Прэфіксальныя вытворныя заўсёды адносяцца да той жа часціны мовы і да той жа словазменнай парадэгмы, што і матыва-вальнае слова. Таму прэфіксацыю называюць унутраным словаўтварэннем.

У пачатку XIX стагоддзя ў беларускую літаратурную мову сталі пранікаць прыметнікі з прэфіксамі *архі-*, *гіпер-*, *супер-*, *ультра-*, *экстра-*, якія трывала замацаваліся ў лексічнай сістэме сучаснай беларускай мовы. Такія прэфіксальныя прыметнікі выражаюць агульнае дэрывацыйнае значэнне інтэнсіўнасці, высокай ступені праяўлення якасці ці стану.

Прыметнікі з прэфіксам *ультра-* (лац. *ultra*) абазначаюць ‘крайнюю, празмерную ступень праяўлення прыметы, названай матывавальным словам’: *высокі* – *ультравысокі*, *лявацкі* – *ультра-лявацкі*. У «Руска-беларускім слоўніку» (1937) адзначаны толькі прыметнік *ультрафіялеты*. Аднак у «Русско-белорусском словаре» (1953) зафіксавана значна больш такіх слоў: *ультравысокі*, *ультракароткі*, *ультрамікраскапічны*, *ультрамадны*, *ультрачырвоны*, *ультрарадыкальны*. Яшчэ шырэй такога тыпу вытворныя прадстаўлены ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» [8]. У ім зафіксавана 8 прыметнікаў: *ультрагукавы*, *ультра-*

кароткі, ультракароткахвалёвы, ультрамікраскапічны, ультрамодны, ультрасучасны, ультраправы, ультрафіялеты.

Мадыфікацыйнае значэнне ‘крайняй, найвышэйшай ступені праяўлення прыметы’ выражаецца ў тым выпадку, калі прэфікс *ультра-* далучаецца да якасных прыметнікаў, у тым ліку і такіх, якія ўзніклі на базе адносных. Прыметнікі ў такім выпадку змяшчаюць элемент ацэнкі: *высокі – ультравысокі, кароткі – ультракароткі, модны – ультрамодны.*

Ступень спалучальнасці прыстаўкі *ультра-* у сучаснай беларускай мове не абмежавана. Яна, як паказвае матэрыял, спалучаецца як са спрадвечнымі словамі (*ультралевы, ультраправы, ультрасучасны, ультрачырвоны*), так і з запазычанымі, пераважна французскага і лацінскага паходжання: *ультрамодны* (фр. *mode*), *ультрарэакцыйны* (лац. *reactio*).

Матывавальныя словы дадзенага тыпу розныя па сваёй структуры. Сярод іх вылучаюцца:

1. невытворныя матывавальныя прыметнікі (*левы – ультралевы*);
2. суфіксальныя матывавальныя прыметнікі, якія часцей ужываюцца з суфіксам **-н-** (*модны – ультрамодны*), радзей **-ск-** (*лявацкі – ультралявацкі*), **-ав-** (*гукавы – ультрагукавы*), **-ічн-** (*мікраскапічны – ультрамікраскапічны*), **-іўн-/ыўн-** (*кансерватыўны – ультракансерватыўны*).

Ужыванне прыметнікаў з прэфіксам *ультра-* у сучаснай беларускай мове абмежавана пераважна навуковай тэрміналогіяй і публіцыстыкай. Яны пераважна сустракаюцца ў газетах і часопісах: *Азоны слой атмасферы з’яўляецца своеасаблівым абаронным экранам, які пераапрацоўвае пранікненню ультрафіялетавага выпраменьвання (Звязда)*. Радзей яны сустракаюцца ў тэкстах мастацкай літаратуры: *У гэтых людзей гарачыя галовы і ультрарэвалюцыйны запал (І. Шамякін «Петраград – Брэст»)*.

Вышэйшай ступенню праяўлення прыметы валодаюць прыметнікі з прэфіксам *архі-*. Слоўнікі беларускай мовы даюць нешматлікія прыклады прыметнікаў з гэтай прыстаўкай. Так, у «Руска-беларускім слоўніку» (1937) яны наогул адсутнічаюць. У «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» фіксуюцца такія прыметнікі, як: *архіасцярожны, архіапартуністычны, архімодны*, а ў «Русско-белорусском словаре» (1928) зафіксаваны адзін прыметнік *архірэакцыйны*.

Прыметнікі з прыстаўкай *архі-* семантычна суадносяцца з абстрактнымі назоўнікамі як спрадвечна беларускімі па сваім паходжанні (*архіасцярожны, архіразумны*), так і з запазычанымі (*архібанальны* (фр. *banal*), *архімодны* (фр. *mode*)).

Большасць прыметнікаў з разглядаемым прэфіксам матываваны прыметнікамі з суфіксальнымі морфамі **-н-** (*дзіўны – архідзіўны*), **-альн-**

(геніяльны – архігеніяльны), **-ічн-/ычн-** (апартуністычны – архіапартуністычны), **-к-** (цяжкі – архіцяжкі). Магчыма матывацыя і невытворнымі прыметнікамі (мудры – архімудры, смелы – архісмелы).

Паводле выражаемага значэння яны набліжаюцца да прыметнікаў з прыстаўкай *супер-, ультра-*. Назіраюцца выпадкі паралельнага ўжывання гэтых прэфіксаў з аднымі і тымі ж утваральнымі словамі: *архімодны – супермодны – ультрамодны*. Аднак узаемадзеянне такіх вытворных вядзе да іх размежавання, пэўнай лінгвістычнай спецыялізацыі. Напрыклад, прыметнікі з прэфіксам *архі-* шырока выкарыстоўваюцца ў мастацкай мове, практычна не ўжываюцца ў навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, у той час як прыметнікі з прэфіксамі *супер-, ультра-* ужываюцца як тэрміналагічныя паняцці: *ультрамікраскапічны* (хім.), *ультрагукавы* (фіз.).

У сучаснай беларускай мове словаўтваральную мадэль «прэфікс *архі*+прыметнік» можна лічыць рэгулярнай, паколькі маецца рад слоў, якія ў слоўніках не фіксуюцца, але ўжываюцца ў маўленні, пераважна ў мастацкіх тэкстах: *архіганебны, архігеніяльны, архісу-часны*.

Нешматлікую групу складаюць прыметнікі з прэфіксам *супер-*. Гэты прэфікс не валодае строгай выбіральнасцю. Ён спалучаецца як з спрадвечнымі, так і з запазычанымі асновамі: параўн: *супервостры, суперсучасны, суперэлітны* (фр. *elite*), *суперэфектны* (лац. *effectivus*).

У якасці матывавальных для гэтага тыпу выкарыстоўваюцца толькі прыметнікі з суфіксам **-н-** (*супермодны*) і толькі ў адзінкавых выпадках – невытворныя прыметнікі (*востры – супервостры*).

Такія прыметнікі выкарыстоўваюцца пераважна ў газетна-публіцыстычнай мове: *супермоднае адзенне*. Нешматлікія прыметнікі тыпу *супер-эластычны, суперэлітны* выкарыстоўваюцца як тэрміналагічныя абазначэнні: *суперэластычны матэрыял* (тэхн.), *суперэлітнае насенне* (с.-г.).

У сучасным беларускім маўленні прыметнікі з прыстаўкай *супер-* набываюць прадуктыўнасць, хоць у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» і ў «Слоўніку беларускай мовы» (1987) адзначаны толькі такія прыметнікі, як *супермодны, суперсучасны, суперэлітны*; у «Русско-белорусском словаре» (1993): *супервалютный*, а іншыя слоўнікі, у тым ліку і «Русско-белорусский словарь» (1982), іх наогул не фіксуюць.

Прыметнікі з прэфіксам *гіпер-* (ад грэч. *hyper* – ‘над’, ‘сверх’) маюць значэнне ‘перавышэнне мяжы таго, што названа матывавальным словам’: *гіпергеаметрычны, гіперкомплексны*. Па характары семантычнай сувязі з матывавальным словам яны складаюць два падтыпы:

1. прыметнікі, якія абазначаюць ‘перавышэнне мяжы таго, што ўказана матывавальным суфіксальным прыметнікам’: *гукавы* – *гіпергукавы*;

2. прыметнікі, якія абазначаюць ‘перавышэнне мяжы таго, што названа словазлучэннем з матывавальным прыметнікам у якасці азначэння’: *гіпербарычны* ‘перавышаючы межы атмасфернага ціску’ (барычны, які адносіцца да атмасфернага ціску).

Сярод матывавальных прыметнікаў найбольш шырока выкарыстоўваюцца прыметнікі з суфіксам *-ічн-/ -ычн-*: *гіперба-рычны*; радзей з *-н-*: *гіперкомплексны*; *-ав-*: *гіпергукавы*. Большасць з іх мае ў сваёй аснове карані іншамоўнага паходжання, напрыклад: *гіпердактылічны* (гр. *daktylos*). Гэта сведчыць, што прыстаўка *гіпер-* спалучаецца пераважна з іншамоўнымі па паходжанню асновамі.

Выкарыстоўваюцца прыметнікі з прыстаўкай *гіпер-* толькі ў навуковай тэрміналогіі, дзе і набываюць сваю прадуктыўнасць.

Прыметнікі з прыстаўкай *экстра-* у сучаснай беларускай мове ўжываюцца рэдка. Гэта звязана з тым, што ў сучаснай беларускай мове, як і ў рускай, дадзеная прэфіксальная марфема ператварылася ў самастойнае слова, якое раўназначнае прыметніку: *масла экстра* ‘самы найвышэйшы гатунак масла’. У акадэмічных граматыках беларускай і рускай мовы гэтыя прыметнікі не апісваюцца, што ў пэўнай ступені можа сведчыць аб іх непрадуктыўнасці [1, с. 313; 2, с. 312].

Прыметнікі з прыстаўкай *экстра-* спалучаюцца толькі з асновамі іншамоўнага паходжання: *экстраардынарны* (лац. *ordinarius*), *экстрамодны* (фр. *mode*).

У «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» фіксуюцца яшчэ два прыметнікі: *экстраакулярны* ‘такі, якому ўласціва бачыць без дапамогі вачэй’, *экстралінгвістычны* ‘які мае адносіны да экстралінгвістыкі’. У дадзенай семантычнай групе яны не могуць быць разгледжаны, да таго ж прыметнік *экстралінгвістычны* будзе з’яўляцца суфіксальным вытворным, паколькі фармальна і семантычна яно суадносіцца з назоўнікам *экстралінгвістыка*.

Наяўнасць семантычных і стылістычных адценняў ў прыметніках з прэфіксамі іншамоўнага паходжання *архі-*, *гіпер-*, *супер-*, *ультра-*, *экстра-* стварае спецыфіку ў выбары асноў. Патэнцыяльная магчы-масць спалучэння большасці прыставак з аднатыпнымі асновамі вядзе да ўзнікнення паралельных утварэнняў і, разам з тым, да строгай замацаванасці вытворных па моўных стылях.

Літаратура

1. Беларуская граматыка: У 2 т. Мн.: Навука і тэхніка, 1985. Т. 1.
2. Русская грамматика: В 2 т. Редкол. Н. Ю. Шведовой (гл. ред.). М.: Наука, 1980.

3. Руска-беларускі слоўнік / Пад рэд. А. Александровіча. Мн.: Выд-ва АН БССР, 1937.
4. Русско-белорусский словарь: В 2 т. / Ред. К. К. Атрахович. 2-е изд., доп. и перераб. Мн.: Белорус. Сов. Энцикл., 1982.
5. Русско-белорусский словарь: В 3 т. / АН Беларуси, Ин-т Языкознания Я. Коласа, 4-е изд., испр. и доп. Мн.: БелЭН, 1993.
6. Русско-белорусский словарь / Под ред. Я. Коласа, К. Крапивы. М.: Изд-во иностр. и национ. словарей, 1953.
7. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Пад. рэд. М. В. Бірылы. Мн.: БелСЭ імя П. Броўкі, 1987.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад. рэд. К. К. Атраховіча. Мн.: БелСЭ, 1977–1984.

ІДЭЙНА-МАСТАЦКІЯ ПОШУКІ В. БЫКАВА 90-х гг. (АД АПАВЯДАНАННЯ ДА ПРЫПАВЕСЦІ)

Р. Ю. Дубашынскі

У сучаснай сусветнай літаратуры цэнтральнае месца займаюць пераважна малыя жанравыя формы. Развіццё літаратурнага працэсу ў кірунку ад вялікіх форм да малых можна назваць заканамерным.

Васіль Быкаў пачынаў свой творчы шлях з апавяданняў. Пераход да аповесці, якая на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў заставалася дамінантным жанрам быкаўскай творчасці, тлумачыцца імкненнем пісьменніка як мага больш дэталізавана раскрыць тую ці іншую га-лоўную тэму і праблему. У 90-я гг. ён зноў аддае перавагу жанру апавядання. Мажліва, таму, што малая форма, у адрозненне ад вялікай, як слушна зазначае М. Чудакова, дазваляе творцу сказаць больш. Ды і схільнасць да філасофскага асэнсавання праблем рэчаіснасці, мінулага, сучаснага і будучага накіроўвае пісьменніка ў накірунку да кананічных форм. В. Быкаў на новым этапе творчасці робіць крок на новую прыступку – пераходзіць на ўзровень філасофскіх універсальных.

Ідэйна-мастацкая эвалюцыя В. Быкава 90-х гг. ад апавядання да прыпавесці ажыццяўлялася праз жанр аповесці. Па аб'ёме яго сучасныя аповесці значна меншыя за ранейшыя, што таксама пацвярджае схільнасць пісьменніка да малой формы. У творы «Пакахай мяне, салдацік» у чарговы раз паказана жорсткае аблічча вайны. Гэтай жа тэме прысвечаны апавяданні «Палітрук Каламіец» і «Палкаводзец».

Пра змрочныя часы таталітарызму В. Быкаў пісаў у савецкія часы («Мёртвым не баліць»). Апавяданне «Жоўты пясочак» пра рэпрэсіі 30-х гг. падаецца вышэйшым пунктам у даследаванні творца дзейнасці сістэмы па вышукванні ворагаў народа. Пісьменніка цікавіць сама сутнасць з'явы, якую прынята называць сталінізмам. Да ворагаў залічвалі не толькі людзей кшталту паэта Фелікса Грома ці селяніна Аўтуха, але і